

Інна Спасибо-Фатеева

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
заслужений діяч науки і техніки України,
професор кафедри цивільного права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
(Харків, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3447-1252>
isfateeva@gmail.com

УДК 347.662: 347.724

ПРОБЛЕМИ НА ПЕРЕТИНІ КОРПОРАТИВНИХ ТА СПАДКОВИХ ПРАВОВІДНОСИН: ЯК І ЩО СПАДКУЄТЬСЯ ПІСЛЯ СМЕРТІ УЧАСНИКА ТОВАРИСТВА З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ?

АНОТАЦІЯ. Після смерті особи відбувається спадкування майна, яке їй належало. Якщо померлий був учасником товариства з обмеженою відповідальністю, то постає питання не тільки про те, що спадкуватиметься, а й те, чи стане спадкоємець учасником товариства. Тож відповідь на це питання є важливою як для спадкоємців, так і для інших учасників товариства, адже від цього певною мірою залежить корпоративне управління, а, можливо, і стан справ у товаристві. Зміни, що відбулися у законодавстві з регулювання відносин щодо спадкування і набуття корпоративних прав спадкоємцями померлого учасника з ухваленням Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю” породили численні проблеми. Насамперед вони породжені тим, чи встановлює цей Закон імперативний припис щодо набуття спадкоємцями корпоративних прав чи статутом товариства можливо встановити інший правовий механізм. Ще одним питанням стало те, яким чином припинити корпоративне право спадкоємця, якщо вважати, що він його набув, але не вчинив дій по вступу до товариства.

Ключові слова: корпоративні права; спадкування; вступ до товариства; частка в статутному капіталі.

В Україні до тематики спадкування зверталися, зокрема, Ю. Заїка, О. Кухарев, О. Печений, Є. Рябокони, до аналізу корпоративних прав вдавалися Ю. Жорнокуй, О. Кібенко, А. Смітюх та ін. Ґрунтовних же монографічних досліджень на стику спадкового і корпоративного права взагалі не існує. Однак аналітичних статей на тематику спадкування часток у статутному капіталі явно бракує.

Теорія правовідносин є доволі складною й ускладнюється із розвитком цивільних відносин, включенням до їхнього кола тих відносин, яких

раніше не існувало, перехрещенням різних правовідносин тощо. Одним із прикладів цього є зв'язок між корпоративними та спадковими відносинами.

Корпоративне право ми зазвичай розглядаємо крізь призму корпоративного управління і захисту прав учасників/акціонерів, що є лівовою частиною судових спорів. Це пов'язано з тим, що мотивація набуття часток/акцій зазвичай полягає у доступі до корпоративного управління, завдяки чому особи, які інвестують у акції/частки, досягають своєї мети, зокрема (або передусім) майнового характеру (отримання дивідендів, оплати праці членів органів управління).

Натомість не менш важливим є оборот акцій і часток, що також дає змогу особі отримати прибуток завдяки курсовій різниці (для акцій) або зростанню вартості частки через прибуткову діяльність товариства з обмеженою/додатковою відповідальністю (далі – ТОВ/ТДВ).

Другий напрям, тобто оборот, зі свого боку, має власне розгалуження – це відчуження акцій/часток та їх успадкування. Також можна говорити й про реорганізацію господарського товариства, що припускає правонаступництво, але там перехід прав на частки/акції не відбувається у тому ж розрізі, як при продажі чи спадкуванні. Тому це окрема розмова. Причому і цей напрям часто призводить до першого русла – доступу спадкоємців до корпоративного управління, а не лише отримання майнового задоволення від сум на розрахунки за частку учасника, який помер.

Варто зосередитися на спадкуванні після смерті учасника ТОВ/ТДВ, що вміщує у собі елементи і корпоративних відносин, і спадкових, і відносин власності. При цьому слід звернути увагу на такі важливі аспекти: 1) смерть учасника як підстава припинення корпоративних правовідносин; 2) об'єкт спадкування; 3) корпоративне управління під час прийняття спадщини; 4) правовий механізм набуття корпоративних прав спадкоємцями; 5) потреба в уніфікації набуття корпоративних прав спадкоємцями акціонерів і учасників ТОВ/ТДВ.

Наслідки смерті особи для корпоративних правовідносин, в яких вона перебувала. Це питання здається начебто зрозумілим, але при першому наближенні до нього виявляється, що все не так просто. Хід міркувань має бути від ясного і зрозумілого до неясного і незрозумілого.

Ясно те, що особа помирає і її участь у ТОВ/ТДВ припиняється, власне, як і участь в інших правовідносинах. Ба більше, припиняються її права, навіть таке, як право власності (п. 11 ч. 1 ст. 346 Цивільного кодексу України, далі – ЦК України¹), хоча за всіма правовими канонами відбувається правонаступництво і право власності не припиняється,

¹ Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>> (дата звернення: 17.09.2023).

а переходить до іншої особи – спадкоємця (ст. 1216 ЦК України)². Тож якщо право припинилося, то його не існує, а якщо його немає, то воно не може переходити до інших осіб. Звісно, що ми маємо вади законодавчої техніки і це треба долати при опрацюванні ЦК України. Утім, на практиці все більш-менш владналося і співвідношення зазначених норм розуміється як те, що право власності в однієї особи припинилося, але воно не припинилося зовсім, тобто воно не зникло, адже спадкування якраз і побудовано на тому, щоб права особи не зникали разом із особою, а переходили до іншої особи в порядку правонаступництва.

Якщо цей підхід застосувати до наслідків смерті учасника ТОВ/ТДВ, то виявляється така проблема: про правонаступництво може йтися лише щодо майна, яке залишилося після смерті особи. Попри те, що в ст. 1218 ЦК України йдеться про те, що до складу спадщини входять усі права та обов'язки, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини, немайнові права та обов'язки до складу спадщини не входять (пункти 1 та 2 ч. 1 ст. 1219 ЦК України). Зокрема, у п. 2 йдеться про право на участь у товариствах. Ще одна вада законодавчої техніки, оскільки норма про право на участь, що містилося у ст. 100 ЦК України, виключено з цього Кодексу, а текст цієї статті змінився³ і зараз стосується зовсім іншого – виходу та виключення учасника з товариства. Проте право на участь не зникло зі ст. 1219 ЦК України, а тому проблема залишилася. І якщо піддавати це право тлумаченню і приведенню у відповідність до іншої вживаної у ЦК України та Законі України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”⁴ термінології, то вона полягає у тому, чи припиняються корпоративні права внаслідок смерті особи. А якщо розмірковувати далі, то чи може мати місце правонаступництво або ж чи спадкуються корпоративні права?

Тож постановкою цих питань ми логічно доходимо з'ясування того, що ж насправді спадкується, а якщо вужче – чи спадкуються корпоративні права (якщо прийняти тлумачення права на участь як корпоративні права).

Зі смертю особи зникає її правоздатність і тому померлий учасник не може мати корпоративних прав. Натомість його майнові права спадкуються.

Для цивілістів у принципі тут немає проблеми – об'єктом цивільних, а тому й корпоративних правовідносин є *частка/акція*. Ці об'єкти по-

² Див.: Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар, т 3: Право власності та інші речові права (Спасибо-Фатеева ред I, ЕКУС 2023) 184.

³ Ця стаття завжди викликала багато питань, оскільки право на участь як особисте немайнове право та його співвідношення з корпоративним правом весь час існування ст. 100 ЦК у попередній редакції залишалось не зрозумілим. Див.: І Спасибо-Фатеева, ‘Сто проблем зі статтею 100’ (Юридична газета 2004, № 10) 18.

⁴ Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю: Закон України від 6 лютого 2018 р. № 2275-VIII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-19#Text>> (дата звернення: 17.09.2023).

свідчують корпоративні права. Про це прямо зазначається у ч. 1 ст. 22 Закону України “Про акціонерні товариства”⁵, але подібної норми немає ані в Законі України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”, ані в ЦК України. У статті 96¹ ЦК України, на відміну від ст. 167 Господарського кодексу України⁶, не вказується безпосередньо на такий зв’язок між часткою і корпоративними правами⁷, хоча опосередковано він, безумовно, простежується.

Тож корпоративні права є *змістом* корпоративних правовідносин, а їхнім *об’єктом* є частка/акція. Якщо ж частка/акція є об’єктами, то як будь-який об’єкт, вони є оборотоздатними (ст. 178 ЦК України), а тому саме вони й спадкуються. Ті, хто успадкував ці об’єкти, набувають усі права, пов’язані з цим об’єктом – корпоративні права.

Взагалі ж проблема визначення належного об’єкта спадкування на перетині корпоративних та спадкових правовідносин породжена подвійністю прав, що надаються часткою або акцією. Це відома теорія про право з акції/частки і право на акцію/частку⁸. І якщо в теорії корпоративного права вона вже є усталеною і навіть аксіоматичною, то з її екстраполяцією до сфери спадкового права стають очевидними проблеми. Це насамперед стосується того, чи спадкуються зазначені права “моноблоком”, тобто разом; чи однакові підходи застосовує законодавець при спадкуванні акцій та часток?

Слід звернути увагу на те, що законодавець застосовує різні правові механізми до спадкування часток і акцій. При цьому пануючим є підхід до бачення акцій як часток, що існують лише в акціонерних товариствах (далі – АТ), і посвідчених акціями (ч. 1 ст. 3 Закону України “Про акціонерні товариства”). Тобто розбіжностей у розумінні цих об’єктів майже немає. І акції, і частки є об’єктами; обидві вони оборотоздатні; обидві самі собою цінності як такої не мають, а засвідчують певні права, які й є цінними.

Законодавець прагне досягти єдності й у ступені оборотоздатності цих об’єктів – вже майже відсутні бар’єри і стримуючі механізми для цього, крім хіба що переважного права учасників ТОВ на придбання відчужуваних часток і акцій приватних акціонерних товариств (далі – ПрАТ). Ба більше, рух до знищення перешкод до вільного обороту акцій і часток поступово набирає сили.

⁵ Про акціонерні товариства: Закон України від 27 липня 2022 р. № 2465-IX <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2465-20#Text>> (дата звернення: 17.09.2023).

⁶ Втратила чинність на підставі Закону України “Про акціонерні товариства” – п. 3 Прикінцевих та перехідних положень. Див.: Господарський кодекс України: Закон України в редакції від 27 липня 2022 р. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15/ed20220727#Text>> (дата звернення: 17.09.2023).

⁷ Це чергова вада законодавчої техніки, але ст. 96¹ варто присвятити окрему статтю, оскільки зміст цієї норми не витримує жодної критики.

⁸ М Агарков, *Избранные труды по гражданскому праву, т2: Учение о ценных бумагах* (Статут 2012) 264; І Спасибо-Фатєєва, ‘Вчення про корпоративні права і цивілістична доктрина’ (2014) 6 *Право України* 84–92.

Так, на відміну від Закону України “Про господарські товариства”⁹, де йшлося про *відступлення* або *перехід* часток учасника ТОВ (зміни лише в 2007 р.), у ЦК України, який набрав чинності з 2004 р., стало вживатися поняття їх *продажу*. Так само і в Законі України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”¹⁰. Якщо в Законі України “Про господарські товариства” допускалося заборона відчуження частки (ч. 2 ст. 53), то в Законі України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю” про таке не згадується.

Залишилося лише переважне право, але воно очевидно звучується.

Статутом також може бути передбачений обов’язок учасника товариства, який має намір продати частку (частину частки) третій особі, провести спершу переговори щодо її продажу з іншими учасниками товариства (ч. 6 ст. 20 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”). Можливо також у статуті ТОВ встановити, що учасники товариства не мають переважного права.

Примітно, що у Законі України “Про акціонерні товариства”, що набрав чинності в 2023 р., вже не існує переважного права для акціонерів ПрАТ на придбання відчужуваних акцій. Лише є переважне право акціонерів на придбання акцій додаткової емісії (ст. 31).

Встановлюється облік часток товариства в обліковій системі часток ТОВ/ТДВ, що ведеться Центральним депозитарієм цінних паперів (далі – облікова система часток), для чого ч. 5 ст. 11 доповнена п. 4, а також Закон України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю” доповнений ст. 15¹.

Тобто все це свідчить про відкриття шляху до обороту і часток, і акцій.

До цього слід додати, що значно спрощено процедуру легалізації придбання часток – це може зробити новий учасник через звернення до реєстратора. Не вимагається ніяких змін до статуту, що залежить від прийняття рішень загальними зборами. Нарешті, Верховний Суд вказав, що право власності на частку переходить у момент укладення договору купівлі-продажу¹¹.

Отже, що стосується обороту часток та акцій через їх відчуження, то спостерігається тенденція спрощення відповідного правового механізму, скасування обтяжливих для відчужувачів та набувачів процедур. Все це

⁹ Про господарські товариства: Закон України від 19 вересня 1991 р. № 1576-ХІІ <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1576-12#Text>> (дата звернення: 17.09.2023).

¹⁰ Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю (н 4).

¹¹ Постанова Вищого господарського суду України від 21 вересня 2017 р. у справі № 905/3584/16 <<http://reyestr.court.gov.ua/Review/69151027>> (дата звернення: 17.09.2023).

Велика Палата Верховного Суду висловила за те, що право власності на акції переходить до обдарованого з моменту внесення змін до реєстру власників іменних цінних паперів. Див.: Постанова Верховного Суду від 24 липня 2018 р. у справі № 908/922/17 <<http://reyestr.court.gov.ua/Review/75501091>> (дата звернення: 17.09.2023).

свідчить про намір законодавця допустити безмежний трансфер не тільки акцій, а й часток.

Аналогічна тенденція простежується при спадкуванні часток у статутному капіталі ТОВ. У Законі України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю” не міститься ніяких застережень щодо можливості впливу учасників ТОВ на недопущення заміни померлого учасника його спадкоємцем. Тим самим відкриті двері для всіх спадкоємців. Причому неминуче постає питання про те, якщо їх декілька і вони не поділили між собою спадщину, а також якщо серед них є неповнолітні та малолітні, можливо, і недієздатні особи.

Натомість триває дискусія щодо можливості перебачити в статуті ТОВ обмеження для спадкоємців спадкувати. І ця дискусія дійсно небезпідставна, тому що метод диспозитивності регулювання корпоративних, спадкових та договірних відносин ніхто не скасовував. Якщо це не суперечить принципам або сутності правовідносин, то їх сторони можуть для себе передбачити інше, аніж те, що записано в законі. Це загальний підхід, властивий цивільно-правовому регулюванню. Зазвичай це стосується договору, але немає жодних перешкод для застосування диспозитивності для всіх цивільних відносин, зокрема корпоративних.

Думається, що саме так слід підходити до тлумачення ст. 23 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”, яку стали сприймати як карт-бланш для автоматичного заміщення спадкоємців померлого учасника ТОВ і як неможливість передбачити в статуті ТОВ інше. І дарма, оскільки в ч. 1 цієї статті вказується лише на те, що у разі смерті учасника товариства “його частка переходить до його спадкоємця чи правонаступника *без згоди учасників товариства*”.

До цього виразу слід поставитися критично, оскільки, по-перше, спадкується частка, яка входить до складу спадщини, а спадкування відбувається у будь-якому разі без згоди будь-кого не було. І це прописна істина. Тому не ясно, навіщо в ч. 1 ст. 23 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю” було поміщати вираз про спадкування частки *незалежно від згоди учасників товариства*. Очевидно, що це вади законодавчої техніки.

По-друге, враховуючи існування двох різних прав учасника ТОВ (“на частку” та “з частки”), безсумнівно те, що спадкується частка і до спадкоємців переходить у порядку спадкування право на частку. Натомість право з частки спадкоємці не набувають допоки не виразять свою волю стати учасниками ТОВ. Про це зазначається у ч. 2 ст. 23 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”. Тобто спадкоємець, який успадкував частку, має ще “вступити” в ТОВ. Причому в цій нормі вказується, що це робиться через подання заяви про вступ до товариства.

Таким чином, наявні дві дії з боку спадкоємця – прийняття спадщини та звернення до ТОВ задля вступу в нього. Обидві ці дії вчиняються лише по волі спадкоємця, а тому є односторонніми правочинами. І саме це, ймовірно, по задуму законодавця і тих, хто тлумачить цю норму таким чином, і слід розцінювати як те, що спадкоємець без всяких перешкод може заступити місце померлого учасника ТОВ. До цього схиляє і ст. 96¹ ЦК України, яка нещодавно з'явилася у Кодексі: відповідно до ч. 2 корпоративні права набуваються особою з моменту набуття права власності на частку. І якщо її сприймати буквально, то не потрібно ніякого вступу спадкоємця до ТОВ. Однак до ст. 23 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю” відповідні зміни внесені не були.

Утім, тлумачення норми ст. 23 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю” не свідчить про можливість лише такого висновку, адже в ній ідеться про незалежне спадкування частки (нонсенс!) і про безперешкодний вступ до ТОВ спадкоємця. Її спрямованість полягає у тому, що від ТОВ, його учасників не слід чекати ніяких дій щодо прийняття спадкоємця до складу учасників ТОВ, внесення змін до статуту, їх державну реєстрацію. Всі ці дії, які були раніше, заважали спадкоємцям вступити до ТОВ.

Водночас ця норма не містить жодної заборони передбачити в статуті ТОВ того, що спадкоємцям померлого учасника товариства виплачуються кошти, що становлять вартість частки. У відсутність же в нормі права заборони вважається, що це дозволено – як це впливає із загального методу цивільно-правового регулювання. У такому разі спадкоємці померлого учасника ТОВ отримують кошти (вартість частки спадкодавця) і не вправі вступати до ТОВ.

Невдала редакція ст. 23 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю” породжує і запитання про те, *кого слід виключати з товариства*, якщо учасник помер, а спадкоємці не вступили в ТОВ? Буквально в ч. 2 цієї статті зазначається:

<...> якщо протягом року з дня закінчення строку для прийняття спадщини, встановленого законодавством, спадкоємці (правонаступники) такого учасника не подали заяву про вступ до товариства відповідно до закону, товариство може виключити учасника з товариства¹².

Тож є два варіанти: ідеться або про померлого учасника, або про спадкоємця, який не подав заяву до ТОВ про свій вступ.

Однак обидва варіанти не мають права на існування, адже померлого учасника не можна виключити з ТОВ, оскільки його немає в живих

¹² Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю (н 4).

і тому він вже неправоздатний. Тобто його не можна позбавити прав через виключення з ТОВ. Спадкоємець же успадкував лише частку і не став учасником, тому його також виключати з товариства не можливо.

Наведене вище свідчить не просто про вади законодавчої техніки, а про концептуальне непорозуміння, породжене тим, що цією нормою врахована дихотомія прав, що надаються часткою (право на частку і право з частки), але вони штучно роз'єднуються й існують деякий час окремо. *Право на частку* спадкується у складі спадкової маси, при чому зі всіма наслідками, що випливають із цього, а *право з частки* у спадкоємців не виникає доти, доки вони не вступають у товариство.

Тож вади такої правової конструкції очевидні не лише тому, що вона містить суперечності, про які зазначалося, а й тому, що ці вади носять концептуальний характер. Так, якщо законодавець ставив би за мету безперешкодного правонаступництва спадкоємців померлого учасника не лише в спадкових, а й у корпоративних правовідносинах, то не варто було б передбачати їх вступ до ТОВ.

Аналог нерозривної єдності прав на акцію та прав з акції демонструють правові механізми спадкування акцій. Оскільки частки в статутному капіталі ТОВ за своєю правовою та економічною природою є такими ж майновими правами, як і акції, то буде коректним порівняння їх спадкування. Відмінність між частками й акціями полягає лише в тому, що акції визнаються законом цінними паперами, що впливає насамперед на їх оборот, його спрощення, облік. Для часток у статутних капіталах ТОВ це раніше не було потрібне, оскільки, як правило, кількість учасників ТОВ значно менша, ніж кількість акціонерів (у публічних АТ). Оборота часток переважаний правом їх переважної купівлі іншими учасниками, що забезпечував закрите коло учасників, якщо вони цього хотіли. Тому видавалося, що потреби у такому обліку часток як акцій немає.

Утім, якщо концептуальні засади змінилися і законодавець навмисно встановив такі правові механізми, які забезпечують вільний оборот часток (так само як акцій), зокрема, при їх спадкуванні, то такій ідеї не відповідає вимога закону про вступ до ТОВ спадкоємців. Вони мали б зі спадкуванням частки автоматично набувати й корпоративних прав. І саме в такому разі, якщо вони б ніяк не виявили свою волю до участі в ТОВ (не зареєстрували своє право в реєстрі тощо), вони могли би виключатися з ТОВ. Це було б логічно і правильно (на противагу виключенню мертвих учасників, що нелогічно і неправильно).

Слід враховувати й ситуації, коли спадкоємець прийняв спадщину пасивно, тобто без звернення до нотаріуса, а продовжуючи користуватися майном спадкодавця, як то склалося за його життя (ч. 3 ст. 1268 ЦК України). При цьому оскільки діє правило “прийняв щось із складу спадщини – прийняв усю спадщину”, то продовження, наприклад, проживати

у житлі спадкодавця на підтвердження тим самим прийняття спадщини, свідчить і про прийняття права на частку в статутному капіталі ТОВ, що належала померлому учаснику. Натомість такий спадкоємець міг не знати про участь спадкодавця у ТОВ, або хоча й знав про це, але не знає, як поводитися з цією інформацією, або не виказує ніяких намірів здійснити дії задля заміщення померлого учасника в ТОВ.

Звернімо увагу ще на декілька проблем на перетині спадкового і корпоративного права, які варті аналізу.

1. Щодо складу спадщини, до якої увійшла частка у статутному капіталі або акції. Це може бути не тільки сама частка, а й зобов'язальні права, за якими цю частку набув спадкодавець. У такому разі постає питання про те, чи несуть спадкоємці відповідальність за надання продавцем за договором купівлі-продажу акцій (часток участі) недостовірних запевнень про обставини, і якщо відповідь буде позитивна, то який обсяг такої відповідальності.

За загальним правилом, у разі смерті продавця його зобов'язання за надання недостовірних запевнень включаються до складу спадкової маси, і спадкоємці несуть відповідальність щодо відшкодування збитків покупцеві часток (акцій) у розмірі спадкового майна, що перейшло кожному з них.

Положення договору купівлі-продажу часток (акцій) про те, що зобов'язання сторін за таким договором є особистими і, відповідно, не переходять у спадщину, поширюється тільки на запевнення продавця, пов'язані з учиненням ним особистих дій, і не поширюється на запевнення продавця, що надаються ним у зв'язку з укладенням договору купівлі-продажу часток (акцій).

Продемонструємо це на такому прикладі. У договорі купівлі-продажу частки (що становить 100 % статутного капіталі) містилося запевнення продавців про те, що ТОВ сплатило всі податки, які воно було зобов'язане сплатити до дати закриття договору, а також не має прострочених зобов'язань із податків і зборів і не має зобов'язань зі сплати штрафу або пені на дату закриття договору.

Після виконання договору податковий орган виніс рішення про притягнення ТОВ до відповідальності за вчинення податкового правопорушення, відповідно до якого заборгованість із податків склала значну суму. Продавець частки (учасник ТОВ) помер і покупець частки адресує свої вимоги погашення збитків до спадкоємців. Вважаємо, що такі вимоги підлягають задоволенню як такі, що випливають із загальних засад договірної права.

2. Щодо переходу прав на виконання договору купівлі-продажу частки спадкоємцями. Так, частка в статутному капіталі ТОВ була продана учасником і за умовами договору купівлі-продажу передбачалося роз-

строчення платежу покупцем. Частина ціни покупець оплатив через виставлення у банку на рахунок продавця безвідкличного акредитива. Друга частина платежу підлягала оплаті покупцем протягом одного року після виконання продавцем низки умов, передбачених договором. Продавець частки помер до виконання всіх цих умов, а його дружина як спадкоємець ці умови виконала і звернулася до покупця з вимогою про сплату відкладеного платежу. Після відмови покупця сплатити решту суми за договором спадкоємиця звернулася до суду з позовом.

Видається, що є всі підстави для задоволення судом такого позову, оскільки, як і в попередньому прикладі, договірні правовідносини не впливають на корпоративні, і відбувається спадкування всієї сукупності прав та обов'язків спадкодавця, зокрема з укладеного ним договору відчуження частки.

3. Щодо інших наслідків перебування спадкодавця у договірних зобов'язаннях із продажу своєї частки. Наприклад, якщо продавець помер після підписання договору, але до його виконання, тобто до передачі акцій, то обов'язок їх передати мають виконувати спадкоємці. Якщо продавець частки помер після укладення договору, але до його виконання і покупця частки не було внесено до держреєстру, то можливий спір між спадкоємцями й учасниками ТОВ з приводу такої частки. Учасники ТОВ, дізнавшись про цей договір після смерті продавця, вважаючи своє переважне право порушеним, можуть заявити позов про переведення на них прав покупця. Натомість якщо покупцями за договором були позначені діти померлого учасника, то підстав для задоволення позову немає, оскільки спірну частку означені в договорі особи можуть набути не як покупці, а як спадкоємці.

4. Щодо переходу при спадкуванні прав та обов'язків із корпоративного договору, укладеного між учасниками. При визначенні того, чи відбувається правонаступництво сторони такого договору після смерті учасника ТОВ як однієї з його сторін, слід виходити з того, про які його права та обов'язки йдеться. Якщо про суто майнові, зокрема не відчужувати частку, то правонаступництво спадкоємців не викликає сумнівів. Якщо ж це обов'язки немайнового характеру, то є привід для додаткового аналізу.

Так, якщо договором було передбачено, яким чином сторони домовляються голосувати, зокрема за певну кандидатуру, то це обов'язок немайновий, бо він не пов'язаний жодним чином із майновими благами. Водночас його не можна однозначно віднести до особистих немайнових обов'язків. Крім того, п. 1 ч. 1 ст. 1219 ЦК України встановлюється заборона спадкування особистих немайнових прав, а не обов'язків.

Можна ускладнити ситуацію – якщо на підставі корпоративного договору була видана довіреність, то діє загальне правило про при-

пинення представництва за довіреністю (п. 6 ч. 1 ст. 248 ЦК України). Стаття 8 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю” також не передбачає інші правила щодо припинення представництва за довіреністю. Тому це питання підлягає вирішенню через внесення відповідних змін до ЦК України. Взагалі ж воно вже вкотре демонструє принципову різницю між загальноцивільним представництвом (глава 17 ЦК України) і представництвом у корпоративних правовідносинах¹³.

5. Значний резонанс серед нотаріальної спільноти отримало питання про управління спадщиною, якщо йдеться про частку в статутному капіталі. Так, зі смертю учасника ТОВ впродовж 6 місяців триває ситуація, коли замість нього ніхто не може брати участь в управлінні ТОВ, а є нагальні питання, які потребують вирішення. Нотаріуси стали застосовувати ст. 61 Закону України “Про нотаріат”¹⁴, відповідно до якої якщо у складі спадщини є корпоративні права, то для управління ними нотаріус, а в сільських населених пунктах – посадова особа органу місцевого самоврядування призначає управителя спадщини з числа спадкоємців або виконавців заповіту, а в разі їх відсутності – укладає договір на управління спадщиною з іншою особою¹⁵. У такий спосіб нотаріусам бачиться вирішення цієї проблеми. Та й законодавець, імовірно, мав намір її вирішити саме таким чином.

Однак, як то буває, цієї нормою породжена колізія, оскільки відповідно до ч. 2 ст. 33 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю” учасники товариства беруть участь у загальних зборах учасників *особисто або через своїх представників*. Тож у цій статті не йдеться про можливість участі в загальних зборах управителя спадщини, який, звісно, представником не є, оскільки управитель вчиняє дії від власного імені, на відміну від представника. Та й іншого бути не може, оскільки учасник вже помер і від його імені вчиняти дії не можна, а спадкоємці ще не успадкували частку, тому і від їх імені управитель не виступає. Утім, він має діяти в їхніх інтересах, але це не порушує засад представництва і не робить його представником.

За правилами формальної логіки застосовувати ст. 61 Закону України “Про нотаріат” не допустимо, оскільки це норма процедурного закону, яка не може впливати на матеріальну норму. А норма ч. 2 ст. 33 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю” залишилась без змін. Тому це питання потребує законодавчого вирішення, а не самодіяльності нотаріусів, які наражаються на пробле-

¹³ І Спасибо-Фатєєва, ‘Проблематика представництва акціонерів’ (2010) 7–8 Нотаріат для вас 15–8.

¹⁴ Про нотаріат: Закон України від 2 вересня 1993 р. № 3425-XII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text>> (дата звернення: 17.09.2023).

¹⁵ Статтю 61 доповнено новою частиною згідно із Законом від 26 листопада 2015 р. № 835-VIII; у редакції Закону від 14 липня 2020 р. № 775IX.

му порушення закону, хоча норми того закону, яким вони звикли на-самперед користуватися, дозволяють укладення договору на управління спадщиною. Ба більше, цілком очевидно, що цю норму було введено саме задля того, аби зняти проблему щодо здійснення корпоративних прав до спливу шестимісячного строку після смерті учасника ТОВ. Тобто блага мета була втілена в норму не матеріального права, а закону про нотаріальні процедури, що ніяк не може змінити норму матеріального права.

Висновки. Слід також замислитися над тим, про що йшлося на початку цієї статті, – спадкування частки і набуття корпоративних прав. Якщо нотаріус посвідчує чи укладає договір на управління корпоративними правами, то в померлого учасника корпоративні права припинилися, а у спадкоємців їх просто не існує до того моменту, коли вони вступають у ТОВ. Проте в цьому разі вже не буде потреби в управлінні цими правами, адже спадкоємці набудуть корпоративних прав як учасники ТОВ.

Порушені в цій статті питання свідчать про існування численних проблем на перетині корпоративного і спадкового права. Деякі з них можна вирішити у спосіб тлумачення відповідних норм, а деякі можуть вирішуватися лише через внесення змін до закону.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Agarkov M, *Izbrannyye trudy po grazhdanskomu pravu, t 2: Uchenie o cennyh bumagah* (Statut 2012) (in Russian).

Edited books

2. *Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: naukovo-praktychnyi komentar, t 2: Pravo vlasnosti ta inshi rechovi prava* (Spasybo-Fatieieva I red, EKUS 2023) (in Ukrainian).

Journal articles

3. Spasybo-Fatieieva I, 'Vchennia pro korporatyvni prava i tsyvilistychna doktryna' (2014) 6 *Pravo Ukrainy* 84–92 (in Ukrainian).
4. Spasybo-Fatieieva I, 'Problematyka predstavnytstva aktsioneriv' (2010) 7–8 *Notariat dlia vas* 15–8 (in Ukrainian).

Newspaper articles

5. Spasybo-Fatieieva I. 'Sto problem zi statteiu 100' (*Iurydychna hazeta* 2004, № 10) 18 (in Ukrainian).

Inna Spasybo-Fatyeyeva

PROBLEMS ARISING AT THE INTERSECTION OF CORPORATE
AND HEREDITARY RELATIONSHIPS:
WHAT IS INHERITED AFTER THE DEATH OF A LIMITED LIABILITY
COMPANY'S SHAREHOLDER AND HOW?

ABSTRACTS. After the death of a person, the inheritance of the property that belonged to him or her occurs. If the deceased was a shareholder of a limited liability company, the question arises not only as to what will be inherited, but also whether the heir will become a shareholder of the company. Therefore, the answer to this question is important both for the heirs and for other company shareholders, as it affects corporate governance and, possibly, the state of affairs in the company to a certain extent. Changes in the legislation regulating relations regarding inheritance and acquisition of corporate rights by heirs of a deceased shareholder with the adoption of the Law on Limited Liability Companies and Additional Liability Companies have given rise to numerous problems. First of all, they are caused by whether this law establishes a mandatory requirement for the acquisition of corporate rights by heirs or whether the company's charter may establish another legal mechanism. Another question is how to terminate the corporate right of the heir, if it is assumed that he has acquired it but has not taken any action to join the company.

KEYWORDS: corporate rights; inheritance; joining a company; share in the authorized capital.